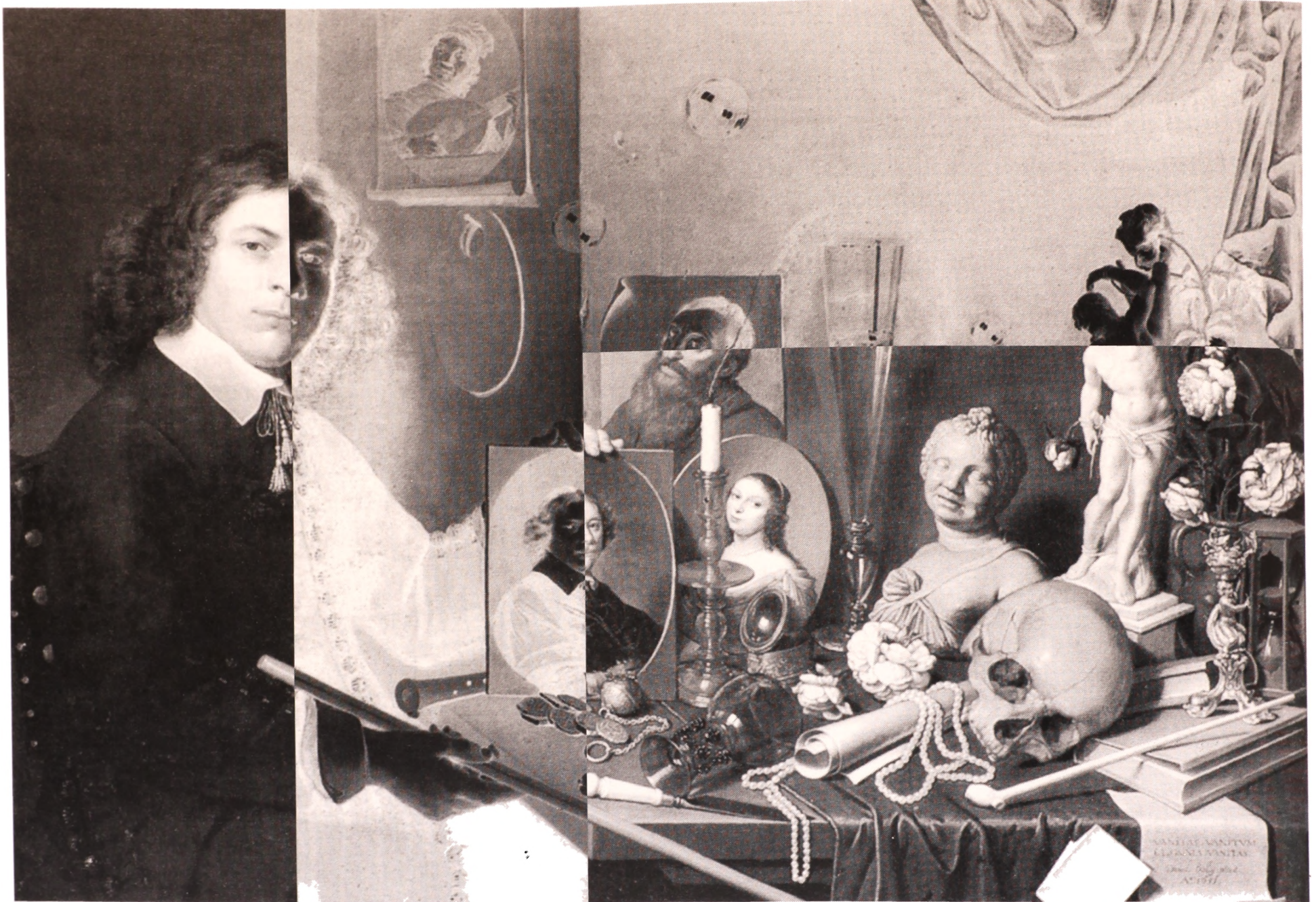

ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΚΑΙ Η ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΜΟΥ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Δεν νομίζω πως υπάρχει αμφιβολία για το ότι, πρόσφατα, έχουμε μάθει, και συνεχώς μαθαίνουμε χίλια-δύο πράγματα για τον εγκέφαλο, τις ηλεκτροχημικές του διεργασίες και τη σχέση τους με την συμπεριφορά αφ' ενός και με τις παντοειδείς υποκειμενικές (π.χ. αισθητικές) εμπειρίες, αφ' ετέρου. Επίσης, πιστεύω πως κανείς δεν αμφισβητεί το γεγονός ότι παρ' όλο που πολλές εικασίες κι υποθέσεις για την σχέση εγκεφάλου και ψυχισμού απορρίπτονται κάθε μέρα, πολύ περισσότερες μετουσιώνονται σε αληθείς, εμπειρικά-πειραματικά τεκμηριωμένες γνώσεις – στο μέτρο βέβαια που ο επιθετικός προσδιορισμός «αληθείς» αρμόζει στις εμπειρικά εμπεριστατωμένες γνώσεις.

Ομοίως αναμφισβήτητο είναι νομίζω το γεγονός ότι η εκπληκτική αυτή πρόοδος στις νευροεπιστήμες έχει συντελέσει στην αναγέννηση του ενδιαφέροντος των νευροεπιστημόνων και του ευρύτερου, πληροφορημένου, κοινού στο πρόβλημα της γενέσεως ή παραγωγής των φαινομένων του ψυχισμού ή, γενικότερα, των σχέσεών τους με τον εγκέφαλο. Μάλιστα κάποιοι θεώρησαν σκόπιμο να πλάσουν τον όρο «νευροφιλοσοφία» για να επισημάνουν την ιδιαιτερότητα των φιλοσοφικών αυτών αναζητήσεων οι οποίες εκπηγάζουν από την πληθώρα και σπουδαιότητα των νέων ανακαλύψεων στις νευροεπιστήμες.

Ο Ανδρέας Παπανικολάου διδάσκει
Νευροεπιστήμες στο Πανεπιστήμιο του Τέξας.

Υπάρχουν όμως και κάποια πράγματα έναντι των οποίων, εγώ τουλάχιστον, είμαι επιφυλακτικός. Βρίσκω, για παράδειγμα, κάπως παρατραβηγμένα τα πομπώδη αποκαλυπτήρια «σφαλμάτων» των παλαιότερων φιλοσόφων εκ μέρους των νέων νευροεπιστημόνων και νευροφιλοσόφων, όπως επίσης και τις ακόμη ηχηρότερες και γι αυτό και αντιαισθητικότερες εξαγγελίες του τύπου «consciousness explained». Αλλά αυτό που κυρίως αμφισβητώ –κι εδώ τα κριτήρια της αισθητικής και του φιλοσοφικού ήθους παίζουν πολύ μικρότερο ρόλο– είναι η ρητή ή η συγκεκαλυμμένη θέση των περισσοτέρων (νομίζω) ειδικών και του ευρύτερου κοινού ότι, εν όψει των δεδομένων της σύγχρονης νευροεπιστήμης, είναι εντελώς περιττό να αναρωτιόμαστε πια για το εάν ο εγκέφαλος παράγει τη συνείδηση –γιατί αυτό θεωρείται ως δεδομένο– και ότι το μόνο που πρέπει να μας απασχολεί είναι το πώς ακριβώς την παράγει.

Όλοι μας βέβαια γνωρίζουμε πως η θέση αυτή είναι πανάρχαια και πως ανέκαθεν είχε τους οπαδούς και τους θιασώτες της. Και το ξέρουμε γιατί εδώ και εικοσιτέσσερις τόσους αιώνες, αυτή η θέση παρουσιάστηκε διεξοδικά σ' ένα φυλακισμένο γέροντα εκεί που ετοιμαζόταν να πιεί το κώνειο με το πέσιμο του ήλιου, ο οποίος όμως, για λόγους που ίσως ακόμα να έχουν ενδιαφέρον, ποσώς δεν εντυπωσιάστηκε, παρ' όλο που η θέση αποτελούσε την «τελευταία λέξη» της φυσικής, της φυσιολογίας και της ιατρικής της εποχής εκείνης. Θα θυμάστε φαντάζομαι ότι η ουσία της θεωρίας ήταν ότι ο ψυχισμός δεν είναι παρά ένα σύνολο φαινομένων που προκύπτουν από τις διάφορες φυσιολογικές διεργασίες του φθαρτού σώματος, ακριβώς όπως η μουσική προκύπτει από τις κατάλληλες κινήσεις των εξαρτημάτων των μουσικών οργάνων –της λύρας στην προκειμένη περίπτωση. Και μια θεωρία σαν κι αυτή –όπως μόλις τώρα είπα– έχει όχι μόνο εξαιρετική αληθοφάνεια αλλά χαιρεί της υποστηρίξεως των πλέον επωνύμων νευροεπιστημόνων και νευροφιλοσόφων της σήμερα πράγμα που την καθιστά στα μάτια του κόσμου αδιαφιλονίκητη άσχετα με το τι έλεγε και τι πίστευε ένας μελλοθάνατος γέροντας εδώ και δυόμισι τόσες χιλιάδες χρόνια. Και θα ήταν αδιαφιλονίκητη. Μόνο που ο εν λόγω γέρος συγκαταλέγεται μεταξύ αυτών που πρωτο-θέσπισαν τους κανόνες της διαλεκτικής, αφ' ενός, και αφ' ετέρου, μόνο που συμβαίνει κι αυτό εδώ το αξιοπρόσεκτο:

Παρ' όλο που τα νέα ευρήματα στις νευροεπιστήμες θεωρούνται επαρκή για να καταξιώσουν μια συγκεκριμένη μεταφυσική θέση, τη θέση ότι ο εγκέφαλος παράγει τη συνείδηση (ερήμην άλλων μη υλικών παραγόντων) είναι εκ των πραγμάτων εντελώς ανεπαρκή να καταδείξουν ποιος από τους πολλούς εγκεφαλικούς μηχανισμούς που προτείνονται απ' τους διάφορους νευροφιλοσόφους και νευροεπιστήμονες την παράγει. Επίσης είναι εντελώς ανεπαρκή να ταυτοποιήσουν τα γνωρίσματα του μηχανισμού του συνειδέναι τα οποία θα μας επέτρεπαν να τον ξεχωρίζουμε απ' τους μηχανισμούς άλλων λειτουργιών (μη συνειδητής) συμπεριφοράς. Ή, να το πω διαφορετικά κι ίσως διαυγέστερα, δεδομένου ότι τα ευρήματα της νευροεπιστήμης δεν αρκούν να καταστήσουν κανένα απ' τα εναλλακτικά πρότυπα εγκεφαλικών μηχανισμών του συνειδέναι αποδεκτό απ' την πλειοψηφία των ειδικών (αποκλείοντας, ταυτοχρόνως, την εγκυρότητα όλων των άλλων προτύπων) κανένα τους δεν μπορεί να θεωρηθεί έγκυρο. Κι αν τα νέα δεδομένα στις νευροεπιστήμες αδυνατούν να επιτύχουν αυτό το πράγμα, να δικαιώσουν δηλαδή ένα οποιοδήποτε εμπειρικά διαψεύσιμο πρότυπο, πώς είναι ποτέ δυνατόν να πιστεύου-

με ότι τα ίδια αυτά δεδομένα καταξιώνουν τη μεταφυσική θέση ότι ο εγκέφαλος όντως παράγει τη συνείδηση;

Αλλά, τι ακριβώς είναι αυτό που υποτίθεται προκύπτει ως αποτέλεσμα των εγκεφαλικών διεργασιών σύμφωνα με την ετυμολογία της σύγχρονης νευροεπιστήμης; Τόση ώρα, προσπαθώντας να εντοπίσω αυτό το ιδιαίτον κάτι που υποτίθεται παράγει ο εγκέφαλος έλεγα, έτσι απρόσεκτα και απειθάρχητα, άλλοτε «συνείδηση» ή «συνειδέναι», άλλοτε «ψυχισμός», ίσως «νους», και θα μπορούσα κάλλιστα να είχα ξεστομίσει κι άλλα τόσα ουσιαστικά (π.χ. ψυχή, πνεύμα, ενόραση, επίγνωση) τα οποία εκφράζουν απόψεις αυτής της πραγματικότητας (ή της φενάκης) που κείται στην μια όχθη του χάσματος που διχοτομεί το σύμπαν σε πράγματα νοητά και αισθητά ή, σε πιο πρόσφατη εκδοχή, σε πράγματα με διαστάσεις και σε αυτά τα άνευ διαστάσεων στο χώρο ή, κοινώς, σε πράγματα άυλα και υλικά που, παρεμπιπτόντως, κανείς πια (και εννοώ εδώ μετά την εμφάνιση της κβαντομηχανικής) δεν μπορεί να είναι σίγουρος για τη φύση τους και τη διαφορά τους.

Αλλά, παρακαλώ, προσέχετε εδώ και λάβετε υπ' όψιν ότι όλα τα τρέχοντα νευροφιλοσοφικά πρότυπα ενέχουν κι ερειδονται στην παραδοχή ότι ο εγκέφαλος και ό,τι συμβαίνει εντός του είναι πράγματα υλικά, πράγματα δηλαδή που διέπονται από τους νόμους της κλασικής φυσικής κι ότι ο νους ή η συνείδηση που απορρέουν από τις εγκεφαλικές διεργασίες είναι πράγματα άυλα, δηλαδή αιτιακώς αδρανή.

Αλλά, για να επανέλθω στο θέμα, μεταξύ των διαφόρων αύλων εκφάνσεων του ψυχισμού που ο εγκέφαλος παράγει, σύμφωνα με τα εν λόγω πρότυπα, θα πρότεινα να διαλέγαμε γι αυτήν εδώ τη συζήτηση ένα είδος: αυτό που ονομάζουμε «υποκειμενικό ποιόν» των εμπειριών μας και όχι τα «αντικείμενα» (με την έννοια των «περιεχομένων») της συνειδήσεως. Το ποιόν «κόκκινο» επί παραδείγματι, ή «γλυκό» ή «οδυνηρό» κι όχι τη νοητή εικόνα που προκύπτει από την αντίληψη μιας παπαρούνας, ή του μελιού, ή μιας πληγής (όχι δηλαδή τα αισθητά αντικείμενα ή τις συνειδητές εικόνες τους). Κι ο λόγος που προτείνω αυτή την επιλογή είναι απλός: Όλοι μας ανεξαιρέτως νομίζω θα συμφωνούσαμε πως τέτοιες οντότητες (qualia είναι νομίζω το πολυεθνικό τους όνομα) είναι, αναμφισβήτητα, ενδεικτικές της συνειδήσεως. Οπότε λοιπόν, η πεποίθηση που υποστηρίζω πως έχει ευρέως διαδοθεί και της οποίας την ορθότητα αμφισβητώ είναι ότι τα νέα τεκμήρια στον τομέα των νευροεπιστημών μας αναγκάζουν να υιοθετήσουμε τη θέση ότι ο εγκέφαλος παράγει εμπειρίες του είδους που μόλις καθορίσαμε και επιλέξαμε για τη συζήτηση.

Επίσης απειθάρχητα και ανάκατα έχω μέχρι τώρα ξεστομίσει διάφορα ρήματα για να αποδώσω αυτό που ο κόσμος πιστεύει πως, σύμφωνα με τις νευροεπιστήμες, μπορεί και κάνει ο εγκέφαλος. Έχω φερ' ειπείν αναφέρει το ρήμα «παράγει», «γεννά», «προκαλεί» κ.λ.π. γιατί κι εδώ απομιμούμαι τον τρόπο με τον οποίο μιλούν γι αυτά τα πράγματα και οι επαγγελματίες και το κοινό με φιλοσοφικές ανησυχίες. Αλλά, όλα αυτά τα ρήματα υποδηλώνουν κάποιο είδος αιτιακής σχέσεως, και στις επιστήμες σήμερα ξεχωρίζουμε τρία είδη εκ των οποίων μόνο το ένα αξίζει να συζητηθεί. Ποια είδη λοιπόν, και ποιο το άξιον λόγου;

Το πλέον κοινόχρηστο είδος αιτίων στο σύγχρονο επιστημονικό ιδίωμα είναι αυτό που λέμε και αναγκαία συνθήκη. Αποδίδοντας αυτό το είδος αιτιακής δυνατότητας στον εγκέφαλο λέμε: «ο εγκέφαλος ή κάποιες διεργασίες εντός του είναι ή συναποτελούν την αναγκαία συνθήκη για την έκφανση κάθε εμπειρίας, όπως την

ορίσαμε προηγουμένως». Επί πλέον δομούμε περιγραφικά πρότυπα τα οποία απλώς απαριθμούν και περιγράφουν όλες τις γνωστές νευροφυσιολογικές διεργασίες που έχει δείχθει πειραματικά πως είναι αναγκαίες για τη συνείδηση. Με αυτήν την έννοια της αιτιότητας συμφωνώ απόλυτα, όπως άλλωστε συμφωνούν όλοι οι άνθρωποι με τους οποίους έτυχε να πιάσω ποτέ τέτοια κουβέντα. Φυσικά και είναι αναγκαίος ο εγκέφαλος για τη συνείδηση! Αλλά αυτό δεν είναι κάτι που προκύπτει μόνο από τις νέες εξελίξεις στις νευροεπιστήμες αλλά κάτι που προκύπτει από κάθε είδους εμπειρία, είτε επιστημονική είτε όχι. Όσο για τα νέα δεδομένα απλώς επιβεβαιώνουν την κοινή λογική και εμπλουτίζουν τα περιγραφικά μας πρότυπα. Οπότε αυτό δεν το συζητάμε.

Το δεύτερο είδος «αιτίων» είναι αυτά που αποκαλούμε αναγκαίες και ικανές συνθήκες. Αποδίδοντας αυτή την ιδιότητα στον εγκέφαλο θά 'πρεπε να πούμε πως ο εγκέφαλος αποτελεί την αναγκαία και ικανή συνθήκη της συνειδήσεως. Αλλά τέτοιο πράγμα είναι εντελώς ανεδαφικό και μόνον αυτοί που συγχέουν τις εμπειρικές επιστήμες με τα μαθηματικά, αυτοί που πιστεύουν στην δυνατότητα τελεσίδικων αποδείξεων βάσει πειραματικών δεδομένων, αυτοί, τέλος, που πιστεύουν πως ένας ασώματος εγκέφαλος, ένας εγκέφαλος ξεκομμένος απ' το υπόλοιπο σύμπαν κι αιωρούμενος στο κενό είναι πράγματα εφικτά θα τολμούσαν να το υποστηρίξουν. Σ' αυτούς τόσο εγώ όσο, πιστεύω, και εσείς θα απαντούσαμε πως όχι, κανένα στοιχείο στις νευροεπιστήμες είτε παλιό είτε καινούργιο δεν δικαιολογεί μια τέτοια θεώρηση του εγκεφάλου για τον απλούστατο λόγο ότι σ' αυτόν εδώ τον κόσμο μας του οποίου όλα τα συστατικά είναι αλληλένδετα κι αλληλοεξαρτώμενα, είναι ανεδαφικό να θεωρεί κανείς τον εγκέφαλο, ή οποιοδήποτε άλλο πράγμα, ως κλειστό σύστημα, αιτιακά ανεξάρτητο απ' το υπόλοιπο σύμπαν. Δεν υπάρχει λοιπόν λόγος να χάνουμε την ώρα μας συζητώντας αυτήν εδώ την εκδοχή.

Το τρίτο είδος αιτιότητας όμως χρειάζεται συζήτηση καθότι είναι αυτό που εννοεί ο κάθε λογικός και καλοπροαίρετος άνθρωπος λέγοντας πως ο εγκέφαλος «παράγει» συνείδηση. Κι αυτό που έχουμε κατά νου είναι το ένα ή το άλλο παραγωγικό πρότυπο (σε αντίθεση με τα απλώς περιγραφικά που προανέφερα) σύμφωνα με

το οποίο ο εγκέφαλος είναι ή εμπεριέχει έναν εξειδικευμένο μηχανισμό, ο οποίος αν και εξαρτάται από το περιβάλλον που τον περιέχει (τόσο το φυσικό όσο και το κοινωνικό) και κάνοντας χρήση του περιβάλλοντος κόσμου αλλά χωρίς την συμμετοχή άλλων μη υλικών παραγόντων, διαμορφώνει τα φαινόμενα του συνειδέναι που λέγαμε, έτσι ακριβώς όπως το πάγκρεας παράγει ινσουλίνη ή τα νεφρά ούρα. Οπότε η πρόταση που αξίζει να συζητηθεί είναι η εξής: Τα νέα ευρήματα στο χώρο της νευροεπιστήμης καθιστούν αναπόφευκτη την πεποίθηση ότι ο εγκέφαλος, στο φυσικό, φυσιολογικό και κοινωνικό του πλαίσιο δημιουργεί τις συνειδητές εμπειρίες. Ή, πιο απτά, πως τα καινούργια δεδομένα καθιστούν εφικτή την επιβεβαίωση παραγωγικών προτύπων τα οποία εξηγούν ικανοποιητικά πώς ο εγκέφαλος παράγει συνείδηση.

Κι είναι αυτή ακριβώς η πρόταση που με δυσκολεύει: Και με δυσκολεύει διότι, όπως προείπα, ούτε έχω ακόμα δει ούτε ακούσει για ευρήματα που έχουν αποδείξει ή που έχουν την δυνατότητα να επικυρώσουν κάποιο παραγωγικό πρότυπο για το πώς ένας «υλικός εγκέφαλος» με την τρέχουσα έννοια της φράσεως, παράγει άυλες εμπειρίες. Επί πλέον, τέτοιο πρότυπο όχι μόνο δεν υπάρχει ακόμα, αλλά, στην περίπτωση που προέκυπτε, θα ήταν, διατείνομαι, αδύνατον να επιβεβαιώσουμε εάν αυτό το πρότυπο (είτε ενσωματωμένο σε κάποιο φυσικό-υλικό σύστημα που θα δομούσαμε, είτε προσομοιωμένο σε κάποιο υπολογιστή) θα ήταν σε θέση να δημιουργήσει τις ηδονές και τις οδύνες που χαρακτηρίζουν την ιδιωτική μας εσωτερική ζωή διότι όλες οι προσπάθειες εξερευνήσεως του εγκεφάλου δεν μπορούν παρά να διαψεύδουν σχέσεις μεταξύ ομοειδών (ή ομοουσίων) πραγμάτων και όχι άρδην ανομοίων όπως είναι ο εγκέφαλος και η συνείδηση.

Λέω πως ούτε έχω δει ούτε ακούσει για τέτοιου είδους ευρήματα αλλά πολύ πιθανό να κάνω λάθος. Σας ρωτώ λοιπόν: Υπάρχουν καινούργια στοιχεία που θα έπειθαν τον όποιο λογικό και καλοπροαίρετο άνθρωπο, τον Σωκράτη, ας πούμε, πως όπως ακριβώς η λύρα παράγει μουσική έτσι κι ο εγκέφαλος παράγει τη χαρά του για το επικείμενο ταξίδι του στα λημέρια του Θεού του, η οποία παρεμπιπτόντως θα εξατιμιζόταν τη στιγμή που θ' αποδεχόταν την θεωρία;

ΠΡΩΙΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Η ΑΥΓΗ